

1. értékes statisztikai áttekintést ad az egyes országokban folytatott partizánharc eredményességéről, a harc formáinak, módszereinek az egyes évek (hónapok) szerinti változása alapján.

Tájékoztató az egyes országokban működő partizáncsoportok létszámáról, a partizáncsoportokban részt vevő kommunisták számáról,

2. közli a partizánmozgalom néhány igen fontos dokumentumának a szövegét (pl. az SZKP KB és a Szovjetunió Hadügyi Népbiztossága 1941. június 29-i direktíváját, a Lengyel Népi Gárda Főparancsnokságának 1942. május 15-i, továbbá más kommunista pártok központi bizottságainak direktíváit a partizánharc megszervezéséről);

3. közöl számos fasiszta dokumentumot (pl. a Wehrmacht Vezérkarának utasítását 1941. május 13-i keltezéssel, mely a Barbarossa hadművelet végrehajtási utasításához kapcsolódott, a hadseregfőparancsnokság 1941. szeptember 5-i utasítását a szovjet és más partizánmozgalom elleni harcról stb.);

4. tájékoztatást ad a második világháború és az antifasiszta ellenállási mozgalom történetének fontosabb eseményeiről;

5. összefoglaló bibliográfia található végül a Függelékben az európai ellenállás és partizánmozgalom általános elvi és gyakorlati kérdéseiről, az egyes országok kutatási eredményeiről 1964—1965-tel bezáróan.

Tekintettel arra, hogy a kötetben megszámlálhatatlanul sok név és helység szerepel, nem lett volna haszontalan követni a szerző precizitását és kiadni a helység- és névmutatót is, ez-

által megkönnyíteni a téma iránt érdeklődők tájékozódását.

Végezetül szólni kell a kötet *magyar vonatkozásairól*. Az értékes könyv előszavát a Magyar Partizán Szövetség részéről Vágó Ernő ezredes írta. Ebben javasolta, hogy „a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom kérdései iránt érdeklődő olvasó figyelmét... fel kell hívni néhány olyan könyvre, amelyek ezzel a témakörrel foglalkoznak. Szükség van erre azért is, mert a szerző által felhasznált irodalom nagy részét a hatvanas évek elején megjelent cikkek és tanulmányok teszik ki, azóta pedig történeiszteink a magyar antifasiszta ellenállás kutatása és a kutatási eredmények publikálása terén figyelemre méltó eredményeket értek el.”

Nagy kár, hogy a Kiadó ezt a javaslatot nem vette figyelembe. Kiadói-szerkesztői megjegyzés, vagy csillag alatt valóban közölni kellett volna az 1964 után — és nagy részt éppen a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában — megjelent munkákat, dokumentumkötetet, monográfiákat, visszaemlékezés-gyűjteményeket, és ezáltal kiegészíteni Heinz Kühnrich valóban kézikönyvként alkalmazható munkájának meglehetősen szegényes és hézagos magyar vonatkozásait. Ez a Kiadó jogában állt, hiszen a magyar fordítást az 1965-ös német kiadás alig bővíteti 1968-as német kiadásából készítették. Nyilván a szerző is szívesen vette volna könyve magyar nyelvű közreadásának közelebb hozását és hasznosabbá tételét a magyar olvasók számára.

Godó Ágnes

B. NAGY MARGIT

VÁRAK, KASTÉLYOK, UDVARHÁZAK, AHOGY A RÉGIEK LÁTTÁK

(XVII—XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak)

(Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 1973. 410 p., 165 kép.)

B. Nagy Margit, a művészettörténet neves romániai kutatója, eddig közöletlen, magyar nyelvű, XVII—XVIII. századi várléltárak közreadásával rajzol képet az erdélyi várak életéről. A könyv négy nagyobb egységre bontható: I. Bevezetés, II. Forrásközlés, III. Apparátus, IV. Fényképes mellékletek.

I. A bevezető részben B. Nagy Margit felvázolja az erdélyi várak, kastélyok és egyéb erődített objektumok fejlődésének fontosabb mozzanatait. Általában megismertet a bennük zajló élet körülményeivel. Itt található még a hadtörténet számára oly fontos rész: a várépítészet történeti fejlődésének

romániai, közelebbről erdélyi szempontú megrajzolása.

A szerző — a szemléltető ábrák némelyikéből közvetlenül is láthatóan — támaszkodik a fontosabb magyar szakirodalomra. Szakkifejezései megegyeznek a nálunk alkalmazottakkal, míg példái rendszerint erdélyi, vagy más, romániai várak. Fejlődéstörténete részben eltér a nálunk leginkább használttól. A szerző jelzi, hogy az őskorban a földvár, majd a föld- és favár építése terjedt el. Erdélyben ezt követi a dák vár és a római castrum. Egyelőre — perdöntő régészeti bizonyítékok hiányában — még nem dönthető el, hogy a középkori erdélyi várépítés e két előzményre nyúlik-e vissza, de ugyanígy nem látszik tisztán az európai várépítéssel hatásának mértéke sem.

A korai feudális várak ovális alaprajzúak voltak és torony nélkül épültek.

A fejlődés következő állomásaként ez a vártípus bővül egy belső toronnyal, feltehetően XIII. század első felében. Erre enged következtetni Kecskés vára.

A tatárjárás után épültek a fal és több torony együtteséből álló belső tornyos várak.

A török veszély megkövetelte a passzív, (oldalozásra alkalmatlan) belső tornyos várak továbbfejlesztését. Ezt a vártípust fokozatosan váltotta fel a külső tornyos vár, amely a már Hunyadi János 1446 előtti vajdahunyadi építkezésekor megjelent. Alkalmazták továbbá a rondellát, ágyútoronyot. Megnőtt a városerődítések, templomerődök, parasztvárak jelentősége is.

A XVI. század folyamán fellelhető reneszánsz vártípust ó-olasz, majd új-olasz bástyaépítés jellemzi.

A várfejlődés bemutatását követően B. Nagy Margit azt taglalja, hogyan érvényesültek a feudális várépítésben a védelem, a célszerűség szempontjai.

Külön kis fejezet tárgyalja a kastélyok építészetének fontos kérdéseit a felépítéstől a berendezésig. Ugyancsak külön foglalkozik a szerző az udvarházakkal. Mindezen részek megértését bőséges, jól válogatott rajzos ábrák segítik.

II. Az elméleti bevezetést követi a könyv fő része, a forrásközlés. B. Nagy Margit várléltárakból és összeírásokból válogatta anyagát. Ennek során törekedett arra, hogy Erdély min-

den vidékét forrás képviselje, és továbbá, hogy a források segítséget nyújthassanak az erdélyi várfeltárások és helyreállítások folyó munkáihoz. (Ilyen szempontú forráskiadványra nálunk is nagy szükség lenne.) A forrásközlés nem betűhív, hanem mai helyesírással és központoszással átirta. Külön jelzés nélkül javította ki B. Nagy Margit a nyilvánvaló tollhibákat, betűcseréket, és oldotta fel a rövidítéseket. Jegyzetet alkalmazva korrigálta az elírásokat, feltűntette a bizonytalan olvasásokat. A német szavakat mai, a latin szavakat a humanista helyesírás szerint adta. A forrásokat általában teljes terjedelmükben adta közre a szerző. Ahol kihagyást alkalmazott, ott tartalmi összefoglalással hidalta át azt. Betűhív forrásközlés vagy hasonmás nem szerepel a könyvben. A forrásközlés időhatárai 1624—1757; az időszakot 47, nem sorszámozott közlés képviseli.

III. A könyv harmadik része az apparátus. Itt található a számunkra különösen becses, alapos bibliográfiai tájékoztató, a forrásközlésre vonatkozó, ugyancsak gazdag magyarázó jegyzetapparátus, a források eredetijének levéltári adataival. E jegyzetekben közli a szerző az egyes épületek legfontosabb építési-, valamint köztörténeti adatait.

Rendkívül hasznos a szó- és kifejezésjegyzék, a szöveges és fényképes részekre egyaránt kiterjedő helynévmutató, végül a képek jegyzéke.

IV. A könyv negyedik része a fényképes melléklet. Régi metszetek, alaprajzok, archív felvételek éppúgy találhatók benne, mint napjainkból származó fényképek.

B. Nagy Margit rendkívül adatgazdag, elmélyült munkával írt könyvéhez legyen szabad néhány, a magyar várkutatásra átvezető megjegyzést fűzünk.

Különösen értékes számunkra a várfejlődésről alkotott kép. Ez számos vonatkozásban egybevág a nálunk alkalmazott periodizációval. Egy ponton azonban gyökeresen különbözik attól: a kezdet megvilágításában. B. Nagy Margit szerint ugyanis „nálunk a szabálytalan, jobbára ovális alaprajzú, kőfallal kerített, földhányással és árokkal védett vár korábban jelenik meg, mint a várúr és családja védelmére

épült lakótorony... A határvárak és királyi várak már rendeltetésüknél fogva sem állhatnak csak egy lakótoronyból, hiszen kisebb-nagyobb védőőrséget kellett befogadniok. Tornyük, jóllehet lakóhelyül is szolgálhatott, főként az őrtorony szerepét töltötte be.”

B. Nagy Margit könyvének természetesen nem célja a feudális magyar várépítés egészének bemutatása. De fenti — és többi — megállapítását, a közös múlt törvényszerűségei folytán, itthon is fontolóra kellene venni.

Másfelől meg kell ismételnünk korábbi fenntartásunkat a belső és külső torony oldalazáson alapuló elkülönítése ellenében, valamint időrendjük tekintetében. Vajdahunyad külső toronya távolról sem az első ilyen épület. Ellenkezőleg: az első külső tornyok nálunk évszázadokkal megelőzik a tü-

zértség alkalmazását — és feltehetőleg Erdélyben is.

A bevezető rész apparátusával kapcsolatban szabadjon megemlítenünk, hogy jó lenne az alaprajzok mindegyikénél ismerni a léptéket és tájolást. Talán egy összefoglaló térkép is segíthetné a tájékozódást, amennyiben felüntetné a forrásokban és a szövegben említett várakat, erődített objektumokat.

A forrásközlő rész bőséges és alapos tájékoztatást ad és mindenképpen megfelel a kötet elé tűzött célnak. Még ha a néhol eléggé szabad közlési forma miatt forrásként hivatkozni rá nem is mindig problémamentes, szakember és érdeklődő egyaránt komoly mértékben támaszkodhat B. Nagy Margit könyvére.

Marosi Endre

ANTON LEHÁR

ERINNERUNGEN

Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918—1921

(Herausgegeben von Peter Broucek. Verlag für Geschichte und Politik. Wien, 1973. 280 p.)

Érdekes olvasmány egy főbb vonatkozásaiban tisztázott időszak szereplőjének visszaemlékezése. S nem csupán az első világháborút követő évek kutatója számára. Anton Lehár 1924 táján keletkezett, majd 1946-tól 1957-ig javított emlékirata a résztvevő, a politikai és katonai döntésekhez közel álló szereplő benyomásait adja, amelyek elsődlegesen az első világháború utáni magyar legitimizmus történetéhez szolgáltatnak ismeretanyagot. Az ausztriai magyar ellenforradalmi szervezkedésről, ennek politikai és katonai vonatkozásairól, a Tanácskormány bukása utáni nyugatmagyarországi helyzetről, a még alakuló legitimista mozgalmról, ennek az eseményeket egyre kisebb mértékben alakító hatásáról szóló memoár azokat a politikai funkciókat kívánta vállalni, amelyeket a perspektíváit vesztő legitimizmus a huszas évek közepén még hangoztatott. Lehár emlékirata tényanyagában, szemléletében teljesen rokon Borovicszeny és Werkmann munkáival: igye-

kezett terhelő módon leleplezni a legitimista elképzelésektől kezdetben csak távolodó, majd azokkal engedmények nélkül szakító politikai megoldásokat, amelyek kezdetben elsődlegesen, később szinte kizárólagosan voltak képesek megrajzolni az ellenforradalmi magyar politikai berendezkedés egészének arculatát. Ez a leleplezése sok vonatkozásban a frakcióharcokban vesztes fél álláspontja volt, még mindig — bár teljesen irreális — politikai célkitűzésekhez szabott megoldások kíséreltetével.

Anton Lehár emlékirata — érdekes módon — hadtörténeti értelemben nem sok ismeretanyagot közöl. Ezt azonban érthetővé teszi az emlékiratokban ábrázolt helyzet, amelyben a fegyveres erők alkalmazásának kérdéseit elsődlegesen az ellenforradalmi berendezkedés frakcióharcokkal színezett politikai szempontjai határozták meg. Lehár közli — a Horthy-féle budapesti bevonulás céljaira is igénybe vett — hadosztályának legfontosabb mutatóit: